

Joan Clavera Monjonell

Catedràtic d'economia aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona (jubilat)

L'ECONOMIA COM A CIÈNCIA SOCIAL. UNA REFLEXIÓ DES DE CATALUNYA

Cap a finals dels anys setanta, un dia el professor Ros es va presentar a la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) amb una bata de color gris-blau fosc que duia brodades en vermell, a la butxaca superior, les inicials CS (Ciències Socials).

Ja feia un temps que el professor Ros envejava els professors de la que aleshores era la Facultat de Física i Química, que normalment donaven les seves classes enfundats en impol·lutes bates blanques. Com en el cas dels metges, aquells professors de ciències experimentals tenien «un plus» pel fet precisament de dur les seves bates.

En canvi, matèries com l'economia, les ciències polítiques o el dret semblaven invitar més a la corbata, en el cas de les generacions més sèniors de professors, o al jersei informal els més joves, en unes facultats molt dominades aleshores pel gènere masculí. En el cas de les bates blanques, a més, professors i professores s'unien en un mateix «uniforme», si es permet l'expressió.

El professor Ros, amb la seva proposta de bata, volia fer palès que l'economia era no solament una ciència, sinó que precisament era una ciència social, és a dir, una ciència que s'ocupava de les relacions entre les persones en el si de la societat, com la psicologia, l'antropologia, la política, el dret, la comunicació, la història, la geografia, l'etnologia o la sociologia.

Quan en els anys seixanta del segle passat se'ns demanava, en iniciar els nostres estudis a la Facultat de Ciències Econòmiques, per què escolliem l'economia, una part significativa responíem que per a canviar la societat. Quan trenta anys més tard vaig fer, era degà, la mateixa pregunta als estudiants de primer curs, gairebé tothom va contestar que «per les sortides professionals», que, dit de forma més clara, significava que per a obtenir llocs de treball molt ben remunerats.

Fa molt poc temps, com veurem al final del capítol, en algunes facultats d'Espanya s'han iniciat plans d'estudi per a recuperar el caràcter de ciència social de l'economia.

En els anys seixanta altres factors influïen sobre el caràcter social de l'economia. El desig de llibertat era molt gran i molt estès entre àmplies capes de la població, entre d'altres motius perquè la península Ibèrica era una anomalia en el marc general de les democràcies de l'Europa occidental. En canvi, quan els estudiants europeus, quan es van mobilitzar arran del famós maig del 68 francès, no ho feien per demanar democràcia, sinó contra un sistema social que malgrat el fort creixement econòmic existent els semblava autoritari, injust, procliu a «l'imperialisme» americà i culturalment decadent.

El sistema social va ser qüestionat de forma radical molt més pels joves estudiants que pels sindicats o els partits d'esquerra tradicionals.

Dos anys abans del maig francès es va constituir a Barcelona el Sindicat Democràtic d'Estudiants al convent dels caputxins de Sarrià, que va tenir una repercussió àmplia, malgrat que molts estudiants en restaren al marge. En aquest context, el maig del 68 francès va impulsar un moviment a Catalunya que ja portava anys desenvolupant-se. Per això no cal estranyar-se que a l'única facultat d'economia d'aquells anys (la UAB va néixer el 1968) l'economia fos considerada una ciència social, almenys per una part significativa de professors i estudiants.

Els primers anys setanta van ser intensos i gens tranquils: l'any 1973 es va produir la primera gran crisi del petroli, amb increments dels preus mai vistos; l'any 1975 acabava físicament la dictadura a Espanya, mentre el món estava en recessió, i el 1979 es repetia una nova crisi del petroli.

Ja en els anys vuitanta, la preparació de l'entrada a les Comunitats Europees centra l'atenció de polítics i economistes. Tres anys més tard de l'accés d'Espanya a les Comunitats Europees, el món contempla la caiguda del mur de Berlín, de manera que entrem en els anys noranta sense cap alternativa real a les economies de mercat, excepte en el cas de la Xina, que, per les seves característiques, es convertirà en la gran protagonista del canvi de segle. I també es posarà en qüestió el que creïem un axioma i que recordo haver compartit amb el professor Ernest Lluch: la democràcia és la condició necessària per a un creixement econòmic durable. Potser inconscientment creïem que la democràcia per si sola podria garantir un desenvolupament harmònic i socialment just, potser molt influïts per una dictadura que teníem massa a prop. Precisament a Espanya el creixement més fort del segle XX, els *happy sixties*, es va donar en ple franquisme, si atenem purament les macromagnituds econòmiques i obviem els costos socials i polítics de l'esmentat creixement.

Creiem que hi ha un consens molt ampli a atribuir les enormes dificultats actuals de la socialdemocràcia (com a agent moderador de l'economia de mercat) a l'ensorrament de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS), a la desaparició de la por al «comunisme real» i a les especials característiques de l'economia xinesa, mentre es configura un món on les regles de joc internacionals es basen fonamentalment en el mercat i on els únics organismes multilaterals existents en l'àmbit econòmic (el Fons Monetari Internacional i l'Organització Mundial del Comerç) tenen un paper cada cop més secundari. En aquestes circumstàncies, l'anomenada *ciència econòmica* ha quedat reduïda, en la immensa majoria dels casos, a l'estudi de les actuals economies de mercat —i les seves relacions internacionals— sense qüestionar-se gairebé mai els moviments de fons que han somogut profundament les relacions socials en els anys anteriors i posteriors al canvi de segle. La recerca d'un model alternatiu a l'existent ha estat un fenomen extraordinàriament marginal. Tanmateix, dos factors de gran abast han

adjectivat de forma definitiva les economies de mercat: la globalització, per una banda, i la digitalització de tot tipus d'informació, per una altra. Aquests fenòmens, encara que extraordinàriament visibles, s'han encabint malament en els estudis, acadèmics o no, del funcionament de l'economia del segle XXI. El resultat és que les anàlisis resultants són altament insatisfactòries.

Les ciències socials i la necessitat d'un nou model

Ara fa deu anys, la crisi de Lehman Brothers va marcar l'inici d'un nou període marcat pels dos factors que acabem d'esmentar. Primer, la globalització. Algú es podria demanar si això és un fenomen nou, però, de fet, la internacionalització del capitalisme va ser un dels més coneguts temes dels economistes anomenats *clàssics* i és a l'arrel de les anàlisis de Karl Marx. Per tant, no és l'existència d'unes relacions internacionals incrementades quantitativament el que porta a un nou panorama. Durant anys, es va considerar el treball com a immòbil, mentre el capital es movia amb relativa facilitat arreu. Les migracions a Amèrica als segles XIX i XX i les migracions interiors europees d'Itàlia o Espanya als països fundadors de les Comunitats Europees foren molt importants. La globalització, però, afecta el panorama migratori encara amb més intensitat i alhora fa possible aconseguir milions de treballadors sense desplaçar-los al centre del sistema. Tothom ha pogut comprovar que els més prestigiosos productes tecnològics nord-americans porten molt sovint la inscripció «Designed in California. Assembled in China». Les conseqüències d'aquesta manera d'aprofitar els factors productius ha provocat profunds efectes econòmics, polítics i socials.

Això té poc a veure amb el capitalisme colonial del segle XIX i principis del segle XX. Encara estem estudiant les conseqüències a mitjà i llarg termini de la globalització, i de moment només hi ha un clam general, tant en les elitistes reunions de Davos com als organismes multilaterals, en el sentit que caldria «gestionar» adequadament aquest fenomen per a evitar el treball infantil en els països poc desenvolupats, o l'atur i els baixos salaris en els països del primer món.

La digitalització generalitzada, i més concretament la possibilitat de gestionar massivament tota mena d'informació en format digital, ha

canviat radicalment les comunicacions, la forma de produir, la política i la forma i la qualitat de les relacions interpersonals. *Mutatis mutandis*, és un fenomen que es podria equiparar al que va suposar l'aparició de l'agricultura en el neolític. Si tenim en compte que el primer PC IBM és de l'any 1981, ens adonarem com en menys de quaranta anys la digitalització massiva ha trastocat la vida dels pobles arreu.

El que s'estudia a les facultats d'economia a Catalunya es focalitza molt —i de vegades de forma molt solvent i molt sofisticada— en fenòmens que van des de la política de la competència fins a la gestió d'actius financers a escala internacional. L'actual sistema d'economia de mercat no es qüestiona. Tampoc a les facultats d'economia xineses ni per part dels nombrosos estudiants xinesos a Barcelona. Aquest és el repte de les ciències socials: mentre les experimentals avancen de forma acumulativa (malgrat les modes o els evidents interessos econòmics que hi ha al darrere), les ciències socials estan arrelades profundament en el teixit de relacions humanes, i per tant els fenòmens de producció i distribució i les anàlisis que se'n fan responen als patrons polítics i socials dominants.

Després de la Segona Guerra Mundial, el fort creixent econòmic a Europa i l'existència activa de l'URSS i els seus espectaculars avenços en la carrera armamentista i espacial, van propiciar el que es va acabar denominant el *model social europeu*, basat en l'economia social de mercat alemany i que, a la pràctica, va fomentar l'alternança de socialdemòcrates i partits conservadors. Ens trobàvem en moments de fort creixement econòmic, en què la discussió se centrava en com repartir el pastís de forma més equitativa. Aquesta manera d'entendre el sistema econòmic va tenir el seu epítom en les economies escandinaves i en el sistema de protecció social «del bressol a la tomba». A finals del segle xx, aquest model estava ja molt desgastat i, passada la primera dècada del segle XXI, va entrar en clara decadència en molts països de l'Europa occidental.

La globalització havia fet el seu camí i ja començava a trastocar profundament les relacions socials. La crisi del 2008, generada als Estats Units (EUA), va acabar de donar el cop de gràcia als partits socialdemòcrates tradicionals, en el sentit que van ser incapaços d'oferir un model integral alternatiu. En aquest cas és del tot cert aquell tòpic segons el qual no hi

ha res més pràctic que una bona teoria. Ni tan sols s'han intentat oferir solucions concretes als greus problemes generats per la nova economia compartida (transport i distribució amb suport digital) i amb alts nivells d'autoexplotació.

Només els partits socialdemòcrates més abrandats, com és el cas dels laboristes britànics, han pogut sobreviure a un profund malestar social basat en la convicció que a les noves generacions els espera un futur molt més incert —i probablement pitjor— que als seus pares i avis. El tema, però, que ha anat ocupant la posició principal és, sens dubte, el de la desigualtat.

Aquesta, des de la dreta moderada fins a l'esquerra, ha estat assenyalada com la conseqüència principal de la globalització. L'economista francès Thomas Piketty, en el seu llibre *Le capital au xxiè siècle*, analitza de forma rigorosa, quantitativament i qualitativament, en què consisteix aquesta desigualtat de renda i riquesa. Des de la seva publicació el 2013 potser és el llibre més citat pels economistes, acadèmics o no. Documents tan diversos com l'actual pla quinquennal xinès (2016-2020) o els centenars d'articles del Banc Mundial sobre el tema són només una mostra molt petita de la reflexió, no solament des de l'esquerra, sobre el fenomen de la desigualtat que, en la majoria dels casos, no es pot deslligar del procés de globalització. El fet que la desigualtat creixent sigui reconeguda arreu no vol dir que es tinguin les eines per atacar-la directament, perquè precisament molts dels problemes que se'n deriven han de ser tractats a escala supranacional.

Un exemple ens ajudarà a veure la dimensió del problema. Segons la documentació presentada pel president de la Reserva Federal, Jerome Powell, en donar compte de la nova pujada dels tipus d'interès acordada en la reunió de setembre de 2018 del Comitè Federal del Mercat Obert de la Fed (FOMC), es pot comprovar que la inflació esperada per als propers tres anys descansa sobre el 2%, malgrat el relativament fort creixement econòmic que es registra. També a Europa es parla constantment d'aquesta inflació tan baixa, mentre es disparen els preus d'actius que no es veuen reflectits en els índexs habituals dels preus de consum. Mentre els que estan a dalt de l'escala de renda i riquesa fan pujar de forma espectacular els preus dels actius preexistents (borsa i béns immobles) sense invertir en noves activitats, per la part baixa de l'escala no hi ha òbviament pressió sobre els preus a

causa de fenòmens tan coneguts com la precarietat creixent o l'aparició dels «treballadors pobres». El nivell de concentració, per exemple, del nombre de societats que cotitzen a borsa als mercats nord-americans és molt elevat, de manera que actualment hi ha la meitat de societats que a mitjans dels noranta, mentre el volum de negoci ha crescut significativament.

El fenomen de la manca d'inversió pública i privada en infraestructures o noves activitats productives és un fet repetidament citat per economistes de tots els espectres polítics. El fet que alguns grans ponts viaris o vies fèrries dels EUA estiguin seriosament amenaçats per la degradació dels materials per manca de manteniment adequat, i sobretot de renovació, constitueix una versió perillosa del famós *rust belt* americana, amb la diferència que ara no es tracta d'instal·lacions industrials desmantellades, sinó d'elements primordials del sistema de transport. La preocupant preferència per la liquiditat i els actius preexistents només s'explica per uns objectius de guanys a curt termini, de manera que els gestors intenten maximitzar els guanys dels *shareholders* menystenint el que els pugui passar al conjunt dels *stakeholders*, és a dir, al conjunt de totes les parts interessades (treballadors, proveïdors, clients, etc.) i que òbviament va molt més enllà dels accionistes.

És com si, en aquests gairebé dos decennis que portem del segle XXI, malgrat que des del punt de vista estatutari, legal o propagandístic se'n parla més que mai, s'està buidant de contingut el concepte de responsabilitat social de l'empresa, almenys en l'anomenat món occidental.

El succeït, per exemple, en el frau massiu del control de pol·lució dels motors dièsel, o els abusos de posició dominant dels gegants d'Internet, o les greus conseqüències fisiològiques i edafològiques d'alguns herbicides o plaguicides de determinades indústries químiques, per no parlar del comportament del sector financer abans i després de 2008, configuren un món en què els objectius immediats s'aconsegueixen amb costos socials altíssims i amb una deslegitimació de les institucions bàsiques tant a escala nacional com internacional. Encara està per estudiar més a fons els efectes de la preponderància del sector financer, no solament com una part creixent del PIB de tots els països, sinó com una peça clau en el funcionament de

la globalització. L'anomenada *finançarització* ha esdevingut, així, un tret bàsic de l'economia del segle XXI.

En aquestes circumstàncies, la recerca d'un model per al segle XXI que fos *mutatis mutandis* el que fou la socialdemocràcia en l'Europa de la segona meitat del segle XX ha esdevingut aparentment missió impossible.

I és aleshores quan la temptació d'adoptar solucions irracionals i inconsistents es torna més forta. Perquè davant de la complexitat de trobar solucions globals es vol, just al contrari, adoptar un neonacionalisme d'efectes taumatúrgics.

A finals del primer any del segle XXI, la Xina va entrar a l'Organització Mundial del Comerç (OMC). Durant uns anys va semblar que les institucions multilaterals anaven a posar una mica d'ordre en la globalització creixent, ara que el gegant xinès havia ingressat en aquesta institució.

El creixement econòmic dels vuit primers anys del segle van amorosir les disfuncionalitats d'unes economies de mercat (almenys pel que fa a les relacions internacionals) cada cop més interconnectades, però sense unes regles precises i —malauradament— sense tenir-ne en compte els efectes socials. Només el recurs defensiu relacionat amb el dúmping social va posar en evidència les condicions quasi victorianes en què treballaven milions de persones en les economies emergents. La crisi del 2008-2010, primer financera i després real, va començar a erosionar seriosament l'anomenat *model social europeu*, mentre als EUA la presidència de Barack Obama (gener de 2009 - gener de 2017) va introduir —*a sensu contrario*— alguns elements d'equilibri social representats especialment per l'anomenat «*Obamacare*» (*Patient Protection and Affordable Care Act*, 2010).

La presidència de Donald Trump a partir del gener de 2017 i les recents sacsejades econòmiques i polítiques d'Europa palesen la combinació poderosa de la digitalització i la globalització i les reaccions, de vegades espectaculars, contra la globalització que res tenen a veure amb posicions progressistes i encara menys antisistema.

Globalització, antiglobalització i reglobalització: a la recerca d'un nou model

La transformació de les economies en transició a economies de mercat o quasi mercat (la Xina principalment) des de finals del segle xx ha afectat de forma molt concreta àmplies capes de la població a escala mundial. En les economies emergents ha representat una oportunitat perquè milions de persones accedissin a un lloc de treball amb unes condicions molt problemàtiques des de tots els punts de vista.

Aquesta incorporació massiva de nous treballadors ha tingut una repercussió positiva en els beneficis de les empreses del món desenvolupat i negativa en els llocs de treball relacionats amb el tèxtil, la metal·lúrgia, l'electrònica de consum, etcètera, i ha estat facilitada per uns costos de transport baixíssims per unitat de producte.

En absència d'una política efectiva de reorientació professional i —i això és el més important— d'inversions en activitats tecnològicament avançades, la globalització ha erosionat en alguns països principalment els salaris; en d'altres, els llocs de treball, i en d'altres, els llocs de treball i els salaris. L'aparició dels «treballadors pobres» és la punta de l'iceberg de les profundes transformacions que estem patint.

En aquestes circumstàncies, la població dels països desenvolupats ha vist com es deteriorava no solament el salari «directe», sinó també allò que constituïa el moll de l'os de l'estat del benestar: les prestacions sanitàries, l'educació pública, les pensions i les prestacions socials complementàries.

Una utilització mediàtica sense precedents de la immigració ha acabat de compondre un panorama realment preocupant, tot i que atiar sentiments xenòfobs en èpoques de crisi és un fenomen ja molt estudiat tant als EUA com a Europa. L'any 2018, una disminució relativa del nombre d'immigrants a Europa ha estat acompanyada d'una campanya antiimmigratòria molt considerable. I als EUA la polèmica sobre la construcció del gran mur al sud del país ha estat un tema recurrent de les declaracions del president Trump. Aquest ha denunciat la globalització d'una manera que hauria

estat inimaginable només fa uns anys. L'eslògan de campanya electoral «Make America great again» ha estat seguit de posicions explícitament nacionalistes alhora que es denunciava, per exemple, el Tractat de comerç d'Amèrica del Nord i era substituït pels tractats específics EUA-Mèxic i EUA-Canadà, concebuts per a les necessitats singulars dels EUA i imposats *velis nolis* per la potència pura i dura de la primera economia del món. Aquest és un avantatge específic que cal tenir molt en compte. Cap altre país al món té la capacitat de retorsió dels EUA, de la mateixa manera que cap altre país pot comptar amb un exèrcit operatiu pràcticament arreu, ni cap altre país té una *potència tecnològica semblant*. El Govern dels EUA pot reescriure les regles de la globalització senzillament perquè té la potència per a fer-ho. En poques paraules: només EUA i la Xina, en les seves zones àmplies d'influència, són capaços de reglobalitzar el món d'acord fonamentalment amb els seus interessos nacionals. És impossible imaginar la cancellera Merkel (líder d'un país que representa gairebé una quarta part del PIB europeu) intentant modificar el Tractat de la Unió Europea (UE) de la mateixa manera que ho ha fet Donald Trump respecte del NAFTA, el seu fracàs seria espectacular. Aquesta especificitat del cas nord-americà no pot ser replicada per cap altre país llevat de la Xina.

Per contra, els diferents països de la UE poden intentar vies pròpies diferents exacerbant els aspectes locals i nacionals. La més espectacular ha estat la del Brèxit. La seva complexitat és molt elevada. Ha dividit la població gairebé per la meitat, ha reencès el sentiment nacional a Escòcia i, sobretot, està posant en perill els acords de pau d'Irlanda del Nord en haver de reinstaurar-se la frontera entre les dues Irlandes, a menys que es trobi una solució de compromís de darrera hora. La forma com es va dur a terme la campanya pel referèndum i les declaracions posteriors dels líders d'ambdós bàndols palesa el profund malestar d'una societat que ha vist com es deteriorava l'estat del benestar. Una gran quantitat de casos airejats per la premsa mostren la degradació de les prestacions del mític National Health Service i coincideixen en la relativa bona posició del Partit Laborista precisament perquè el seu líder, Jeremy Corbyn, proposa solucions més radicals que la resta de partits socialdemòcrates europeus.

Els avenços espectaculars dels Verds i de l'AFD (Alternativa per Alemanya, d'extrema dreta) en les eleccions de Baviera i Hesse, enfront dels tradicionals CDU i SPD, no fan sinó reblar el clau d'aquesta incapacitat de les formacions polítiques tradicionals de fer front als reptes d'unes societats molt canviants. Tots els fenòmens sociopolítics que es desenvolupen a Itàlia, Hongria, Polònia o Àustria deriven del descontentament profund de parts importants de la societat que no troben anàlisis ni solucions adients per part d'unes dretes i unes esquerres clàssiques que no saben presentar models creïbles a mitjà termini.

També els fenòmens complexos que passen a la península Ibèrica responen a la mateixa situació. I, més enllà de l'Atlàntic, l'espectacular i molt preocupant triomf d'un ultradretà a les eleccions presidencials del Brasil fa de mirall al succeït als EUA.

Davant l'absència de models vàlids i alternatius a les conseqüències de la globalització, els moviments que tenen més èxits són aquells basats en fenòmens molt concrets: els pensionistes, les «bates blanques», els anti-Uber, els diferents nacionalistes i ultranacionalistes, els antituristes, els antiimmigrants, etcètera. D'altres, però, responen a un malestar generalitzat, com les mobilitzacions dels «gilets jaunes» a França.

Les respostes idiosincràtiques a fenòmens que tenen les arrels principals en la mundialització de les relacions econòmiques i socials i en les noves tecnologies poden o no tenir un cert èxit, però no poden conformar de forma aïllada una alternativa global i coherent per a un món més just i sostenible.

Potser l'economia, sempre que sigui concebuda com una ciència social, pot ajudar a trobar un nou model general alternatiu.

L'aparició molt recent del grau de filosofia, política i economia — gestionat conjuntament per algunes facultats de Barcelona i Madrid— pot representar un pas en la bona direcció. Però tampoc cal esperar res d'espectacular. Els anomenats *graus PPE* (*philosophy, politics and economics*) es van inaugurar a la Universitat d'Oxford el 1920 i han estat impartint-se en el món anglosaxó gairebé durant un segle, però els resultats en la recerca d'un nou model social i econòmic no han estat especialment notables. Caldrà més radicalitat i una visió de 360 graus perquè l'economia com a

ciència social ajudi a resoldre els problemes de la desigualtat o el medi ambient en un món incapaç de tractar adequadament la globalització, i refugiat com l'estruç en neonacionalismes de curta volada, en què, en tot cas, les nacions militarment i econòmicament més fortes poden imposar les seves preferències. Només trencant aquest escenari es podrà albirar un món millor per al que resta de segle. Sabrà la ciència econòmica, com a ciència social, estar a l'altura de les circumstàncies?